

Kırgızcada Standart Olumsuzluk Standard Negation in Kyrgyz Language

Dr. Erhan TAŞBAŞ*

Özet

Kırgızca, tarihî ve coğrafi dil ilişkileri açısından çok katmanlı bir dil bilgisel yapıya sahiptir ve bu yüzden çeşitli Türk dillerine özgü tipik özellikleri bir arada bulundurmaktadır. Standart olumsuzluğun kuruluşunda sergilediği çeşitlilik bu yönünü ortaya koymaktadır. Türk dilleri için standart olumsuzluğun tipik morfemi olan -mA dışında, Kırgızcada isim çekimlerine özgü olumsuzluk sözcüklerinin de fiil çekiminde görev alması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Genel çerçevede Kırgızcadaki standart olumsuzluğun ele alındığı bu çalışmanın yoğunlaştığı temel sorunlar, olumlu ve olumsuz cümleler arasındaki simetrik-asimetrik ilişki ve bu özellikleri itibarıyla Kırgızcanın Türk dilleri içindeki konumudur. Bu çalışma için söz konusu sorunların çözümünde betimleyici yöntem kullanılmıştır. Ayrıca yeri geldikçe olumsuzluk yapılarının tarihsel gelişimi için karşılaştırma metodundan da faydalanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Standart olumsuzluk, Kırgızca, asimetrik/simetrik olumsuzluk, fiil.

Abstract

Due to its multi-layered structure which is a result of historical and geographical contacts, the Kyrgyz language incorporates many of the features which are characteristic of various branches of Turkic languages. The diversity in the formation of standard negation reveals this aspect of the Kyrgyz language. Despite the fact that, apart from the suffix of verbal negation -mA in Turkic languages, the Kyrgyz language uses also negative words which are typical for nominal inflection in verbal inflection can be evaluated from this point of view. The main problems discussed in this paper concentrate around the symmetric-asymmetric relation between affirmative and negative sentences, and the description of the place of the Kyrgyz language among Turkic languages. The descriptive method

*National Chengchi University, Department of Turkish Language and Culture, ertasbas@gmail.com.

is used in this study for pointing to solutions. In addition, the comparative method is used to determine historical development of negative structures.

Keywords: *Standard negation, Kyrgyz, asymmetric/symmetric negation, verb.*

1. Giriş

Standart olumsuzluk terimi ilk kez Payne (1985: 198) tarafından ortaya atılmış, daha sonra başka araştırmacılar tarafından da kabul görerek çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Son zamanlarda konuyla ilgili önemli çalışmalara sahip olan Miestamo, standart olumsuzluğu “Esas fiil cümlesini olumsuzlaştırmanın en temel yolu” olarak değerlendirmiştir (2005b: 3). Bu tanıma göre standart olumsuzluk fiil çekimine özgü bir kavramdır.

Standart olumsuzluk simetrik ve asimetrik olarak kategorilendirilir. Simetrik olumsuzlukta olumsuzluk işaretleyicisi dışında olumlu ve olumsuz yapılar aynıyken asimetrik olumsuzlukta olumlu ve olumsuz şekiller daha fazla farklılık sergiler (Miestamo 2005a: 458).

Türk dilleri açısından bakıldığında “asimetrik standart olumsuzluk” terimi, olumlu cümlede kullanılan kip ekinin olumsuz cümlede yer almadığı fiil çekimini ifade etmektedir. Olumlu ve olumsuz fiil çekimleri arasındaki biçimsel farklılaşmaya bağlı olarak standart olumsuzluk, anlamsal olumsuzluk sağlayan farklı bir morfemle kurulmaktadır. Evrensel bir dil kuralı olarak olumlu cümleler işaretlenmezken olumsuz cümlelerin işaretlenme eğilimi asimetrik olumsuzluğun en temel nedenidir. Çünkü bu durum farklı dil bilgiselleşme süreçlerinin aynı dil bilgisel görevde kesişmesine ve olumlu bir yapının birden fazla morfemle olumsuzlanabilmesine yol açmaktadır.

Dil bilimi araştırmalarında özel bir yere sahip olan olumsuzluk, Türk dilleri bağlamında bugüne kadar genellikle gramer kitaplarının ilgili bölümlerinde kısaca değinilen bir konu olduğu için standart olumsuzlukta simetri ve asimetri ilişkisi yeterince incelenmemiştir. Konuyla ilgili son yıllarda yapılmış en kapsamlı çalışma, Ferruh Ağca'nın (2010) 8-14. yüzyıllar arasında yazılmış Uygur metinleri üzerinde gerçekleştirdiği “Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri” adlı incelemesidir. Ayrıca İlhan (2005), Başdaş (2015), Özmen (1995), Karasoy (2004), Hirik (2015), Çürük (2010) tarafından olumsuzluğun farklı yönleriyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Fakat her dilde dil bilgiselleşmiş semantik bir işlev olarak bulunan olumsuzluk (Miestamo vd. 2015: 13), zaman içinde gelişen ve katmanlaşan bir yapıya sahip olması nedeniyle daha ayrıntılı bir başlık altında incelenmelidir.

Dolayısıyla çağdaş Türk dillerinde olumsuzluğun tüm yönleriyle ele alınması ihtiyacı hâlâ güncelliğini korumaktadır.

Bu çalışmada Kırgızcadaki standart olumsuzluğu meydana getiren morfolojik öğelerin simetrik-asimetrik ilişkisi ve söz konusu özellikleri itibarıyla Kırgızcanın Türk dilleri içindeki konumu ele alınmıştır.

2. Türk Dillerinde Standart Olumsuzluğun Tipolojisi

Dünya dillerinde standart olumsuzluk farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Payne, dünya dillerindeki olumsuzluk işaretleyicilerini dört başlık altında incelemiştir: 1) olumsuzluk edatları, 2) olumsuzluk fiilleri, 3) olumsuzluk ekleri, 4) olumsuz adlar (1985: 197). Çuvaşçaya özgü *an* eylemönü olumsuzluk edatı da göz önünde bulundurulduğunda çağdaş Türk dillerinde yukarıdaki olumsuzluk işaretleyicilerinin tümünün kullanılmakta olduğu söylenebilir.

Dünya çapında 345 dili inceleyen Dryer (1988: 98), özne-nesne-fiil (ÖNF) dizilişine sahip dillerde olumsuzluk morfeminin hem fiilden sonra hem de fiilden önce gelebileceğini, ÖFN dizilişine sahip dillerde ise olumsuzluk morfeminin daha çok fiilden önce gelme eğilimi gösterdiğini tespit etmiştir. Hint-Avrupa dillerinde olumsuz cümleler bu genellemeye uygun olarak eylem önü olumsuzluk edatlarıyla ya da önekleriyle (İng. *not*, Rus. *ne*, Fars. *na-*) kurulurken Ural ve Altay dillerinde standart olumsuzluğun kullanımı çeşitlilik sergiler.

Olumsuzluk edatları, olumsuzluk ekleri ve olumsuzluk fiilinin aynı anda kullanımı açısından Ural ve Altay dilleri paralellik sergilemektedir.

Olumsuzluk fiilinin kullanımı genellikle Ural dilleriyle özdeşleşmiştir. Güney Samoyet dilleri ve Macarca dışında Ural dillerinin çoğunda standart olumsuzluk olumsuz fiille kurulmaktadır (Abondolo 1998: 29). Altay dil sahasında ise bu kullanım Tunguz dilleri için tipiktir.

- 1) a. *E-t tule* "Gelmiyorsun." (Fince-Ural)
Olms. yrd. f.-2. kişi e. çekimli fiil tabanı (gel-)
(Karlsson 1999: 70).
- b. *E-çe-v emere* "Gelmedim." (Evenki-Tunguz)
Olms. yrd. f.-geçm. z.-1. kişi e. fiil tabanı (gel-)
(Nedjalkov 1997: 101).

Olumsuzluk edatları standart olumsuzluğun kuruluşunda yer alan bir diğer işaretleyici türüdür. Moğol ve Tunguz dillerinde daha aktif bir görüntüye sahip olan bu morfem Türk dil alanında Çuvaşçada tespit edilmektedir.

- 2) a. *Bitgii gar* “Çıkma!” (Halha-Moğol)
Olms. ed. fiil tabanı (çık-)
(Janhunen 2003: 165).
- b. *Edi holara* “Okuma!” (Nanay-Tunguz)
Olms. ed. fiil tabanı (oku-)
(Avrorin 1968: 142).
- c. *An il* “Alma!” (Çuvaşça)
Olms. ed. fiil tabanı (al-)
(Levitskaya 1976: 77).

Standart olumsuzluğun olumsuzluk sonekleriyle kurulması ise Altay dil ailesi içinde daha çok Türk dilleri için tipiktir. Hem olumsuzluk edatını hem de olumsuzluk ekini kullanan Çuvaşça sayılmazsa Türk dillerinde standart olumsuzluğun tipik işaretleyicisi olumsuzluk eki *-mA*'dır. Ortak Türkçe *-mA* olumsuzluk ekinin kökeni itibariyle arkaik bir **e-* olumsuzluk fiilini işaret ettiği Türkologlar tarafından genel kabul görmektedir (Tekin 1989: 82). Çuvaşça *an* olumsuz edatı da gerek yapı gerekse işlev açısından aynı kökle ilişkili görünmektedir. Buna göre yukarıdaki iki olumsuzluk işaretleyicisinin arkaik **e-* olumsuzluk fiilinin kategori değiştirmesiyle oluştuğu varsayılabilir.

Eylemsel olumsuzluk olarak da tanımlanabilecek olan standart olumsuzluğun Türk dillerindeki asli işaretleyicisi *-mA* olsa da isim çekimi için tipik olan *yok*, *emes* ve *değil* olumsuzluk sözcüklerinin de birçok durumda standart olumsuzluğun kuruluşunda yer aldığı görülmektedir. Bunlardan *yok* sözcüğü tüm Türk dil sahası için ortakken *değil* sözcüğü Oğuz grubunu diğer Türk dil gruplarından ayırmaktadır.

3. Kırgızcada Standart Olumsuzluk

Kırgızca dil bilgisi kitaplarında (Kudaybergenov 1980: 256, Kasapoğlu Çengel 2005: 208, AKAT 2009: 447, Caparov 1992: 38) standart olumsuzluğu oluşturan dil unsurlarının *emes*, *cok* ve *-BA/-BO* gibi yapılar olduğu belirtilmiş, fakat olumlu ve olumsuz yapılar arasındaki asimetri ve bunun nedenleri üzerinde daha önce ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştır. Abduvaliyev, yukarıdakilere ek olarak *-A elek* yapısını da olumsuz fiil çekiminde kullanılan unsurlardan biri olarak değerlendirirse (2008: 146) de simetrik ve asimetrik olumlu eşdeğeri bulunmayan, herhangi bir zaman ve kip kategorisine mensup olmayan bu olumsuz yapının bir sıfat-fiil eki olduğu açıktır. Bu nedenle *-A/-O* veya *-y* zarf-fiil ekini almış olan asıl fiile *elek* kelimesinin getirilmesiyle oluşan ilgili sıfat-fiil eki

(Kasapoğlu Çengel 2005: 301) bu çalışmada standart olumsuzluğu oluşturan unsurlar arasında ele alınmamıştır.

Kırgızcada standart olumsuzluk, genellikle Ortak Türkçenin genel karakterine uygun olarak doğrudan fiil tabanlarına eklenen olumsuzluk eki *-BA/-BO* (*-ba, -be, -bo, -bö, -pa, -pe, -po, -pö*) ile yapılmaktadır. Kimi zaman söz konusu olumsuzluk eki ya kısıtlı bir anlam ifade etmekte ya da yerini başka bir morfeme bırakmaktadır. Bu durumdaki standart olumsuzluk fiil tabanlarına eklenen sıfat-fiil eklerinden sonraki *emes* ve *cok* sözcükleriyle kurulmaktadır.

İsim çekimine özgü olan bu olumsuz sözcükler aynı zamanda asimetric olumsuzluğun kuruluşunda yer almaktadır. Artzamanlı olarak bakıldığında her iki olumsuz sözcüğün Orta Asya'nın ortak Türk yazı dili olan Çağataycada da kullanıldığı görülmektedir.

- 3) *Hıç gül kör-gen émes bâd-ı hazândın yahşılık*
“Hiçbir gül hazan rüzgârından iyilik görmemiştir.”

(Eckmann 1988: 132).

- 4) *Bara al-ğu-sı yok*
“Gidemeyecek.”

(Eckmann 1988: 135).

Diğer taraftan *sıfat-fiil eki + cok + kişi eki* yapısıyla kurulan olumsuzluk Çağataycada tespit edilememektedir. Bu yapı bugün Nogayca, Karakalpakça, Kırgızca ve Kazakçada kullanılmaktadır (Ercilasun vd. 2006: 66). Güney Kıpçak sahası için tipikleşmiş olan *-GAN cok + kişi eki* yapısına yalnızca geçmiş zaman çekiminde rastlanmaktadır. Benzer kullanım Eski Türkçede *-miş* ekiyle görülmektedir.

- 5) *Türk kagan olurgalı, Şantung balıkka, taluy ögüzke teğ-miş yok ermiş*
“Türk kağanı tahta oturalı, Şantung şehirlerine, denize vardığı yok imiş.” (Tonyukuk D1)

(Tekin 1968: 250).

Cok sözcüğünün Kırgızca standart olumsuzlukta tespit edilebildiği tek yer görülen geçmiş zaman (aykırı ötkön çak) çekimidir ve buradaki kullanımı asimetric olumsuzluk oluşturmaktadır. *Bardım* “gittim” çekiminin biçimsel (simetric) olumsuzluğu *-BA/-BO* ekiyle yapılsa da anlamsal açıdan olumsuz karşılığı *cok* “yok” sözcüğüyle kurulmaktadır. Görülen geçmiş zaman çekiminin *-BA/-BO* ekiyle kurulan biçimsel olumsuzluğu bugün çok dar bir zaman aralığını bildirmekte, Kırgızcada bu çekimin olumsuzluğu daha çok *-GAN cok* yapısıyla verilmektedir.

- 6) a. *Mambetke men kaç ayttım...*
“Mambet’e ben kaç kez söyledim...”
(Aytmatov 2008e: 426).
- b. *Oy, canı ele ayt-pa-dımbı?*
“Ya, daha şimdi demedim mi?”
(Aytmatov 2008e: 467).
- c. *Alimanga men eçteke dep ayt-kan çok-mun* (Asimetrik olumsuz)
“Aliman’a ben hiçbir şey söylemedim.”
(Aytmatov 2008a: 194).

Olumlu ve olumsuz yapılar arasındaki asimetri Kıpçak ve Karluk gruplarında sıkça görülmekte ve genellikle fiil karakterli olumlu yapıların isim karakterli yapılarla olumsuzlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu, Kırgızcada asimetrik olumsuzluğun en yaygın yoludur. Bununla birlikte şimdiki zaman çekiminde (7a-b) ise olumlu ve olumsuz yapılar için farklı eklerin kullanılmasından kaynaklanan bir asimetri söz konusudur. Bunun nedeni Kırgızca şimdiki zaman çekimindeki analitik yapının ilk unsuru olan *-p* ekinin olumsuz karşılığının bulunmaması, onun yerine olumsuzlukta *-BAy/-BOy* ekinin kullanılmasıdır.

Dil bilgisi kitaplarında şimdiki zamanın olumsuzu olarak verilen simetrik yapı (*-BAy/BOy cat-*) (Oruzbayeva ve ark. 2009: 433; Kasapoğlu Çengel 2005: 220) Kırgız konuşma dilinde yalnızca şikâyet ya da olumsuz bir tavır gerektiren durumları ifade etmek için kullanılır. Konuşma dilinde, dar bir kullanıma sahip olan bu yapı (7b) yerine çoğunlukla *-BAy/-BOy* ekli asıl fiilden sonra değişik yardımcı fiillerin getirildiği asimetrik yapılar [*-BAy/-BOy (ele) tur-/cür- vb.*] (7c-d) tercih edilir.

- 7) a. *Sen kızdı kara, ticine, kuduktan suu alıp catat*
“Sen kıza bak; işte orada, kuyudan su çıkarıyor.”
(Aytmatov 2008h: 505).
- b. *Emne için Cessi trubkanı al-ba-y catat?!*
“Neden Cessi ahizeyi kaldırmıyor?”
(Aytmatov 2008g: 15).
- c. *Ukta-ba-y ele catam/Oyno-bo-y ele turam*
“Uyumuyorum/Oynamıyorum.”
(Kambaraliyeva 2003: 103).

d. *Suu tonjup, tegirmen da işte-bey turat*

“Su donmuş, değirmen de çalışmıyor.”

(Oruzbayeva ve ark. 2009: 433).

Kırgızcada standart olumsuzluk birçok Türk dilinde olduğu gibi zaman-kip ekleriyle ve sıfat-fiil ekleriyle olmak üzere iki yolla kurulmaktadır. Bu çekimlerde *-BA/-BO*, *emes* ve *cok* gibi dil unsurları görev almaktadır. Fiilimsilerle kullanıldığında *-BA/-BO* eki doğrudan olumlu yapıyı olumsuzlamakta, *emes* sözcüğü olumsuzluğu pekiştirmekte, *cok* sözcüğü ise eylemin yokluğunu, gerçekleşmediğini bildirmektedir (Akat 2009: 459). Fiil çekimlerinde ise *cok* ve *emes* sözcükleri pekiştirme ve yokluk anlamlarından çok zaman düzeyinde anlamsal ayırım oluşturmaktadır.

8) a. *Saga cak-kan cokpu?*

“Sen beğenmedin mi?”

(Aytmatov 2008i: 372).

b. *Özü alarga eç kaçan coluk-kan emes*

“Kendisi onlarla hiç karşılaşmamıştı”

(Aytmatov 2008d: 388).

3.1.Zaman ve Kip Ekli Olumsuzluk

Bu olumsuzluk türünün morfemi düzenli olarak *-BA/-BO* olup bağımsız leksik işaretleyicinin, başka bir deyişle *e- olumsuzluk fiilinin kendisinden önceki fiilden isim yapma eki *-(l)m* ile birleşerek bağımlı bir morfeme dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Tekin, ilgili olumsuzluk ekinin gelişimini şu şekilde göstermektedir: **Kel'im e-di > kel'medi* “Gelmedi.” (Tekin 1989: 86).

Şimdiki zaman çekiminde, *-lp* ekini alan olumlu fiilin *-BAy/-BOy* ekiyle olumsuzlanması sonucu meydana gelen asimetrik olumsuzluk (7a-b) dışında zaman ve kip çekimli olumsuz yapılar simetriktir.

9) a. *Kayaktan keliptir?*

“Nereden gelmiş”

(Aytmatov 2008b: 101).

b. *Malçılardın eç kimisi kel-be-ptir*

“Çobanların hiçbiri gelmemiş.”

(Aytmatov 2008i: 149).

- 10) a. *Baarı cakşı boluşun kaalaym...*
“Her şeyin iyi olmasını diliyorum.”
(Aytmatov 2008g: 200).
- b. *Men taptakır kaala-bay-m!*
“Ben hiçbir şekilde istemiyorum.”
(Aytmatov 2008g: 85).
- 11) a. *Bul sandıraktı unutkula*
“Bu boş sözleri unutun.”
(Aytmatov 2008h: 416).
- b. *Basa, açkıçtı karoolçuga bergendi unut-pa-gıla.*
“Bu arada, anahtarı bekçiye vermeyi unutmayın.”
(Aytmatov 2008h: 433).
- 12) a. *Kaalam – baylap koyom, kaalam – koyo berem, kaalam – minip alam.*
“İster bağlarım, ister serbest bırakırım, ister binerim.”
(Aytmatov 2008h: 419).
- b. *Eger kaala-ba-samçı?*
“Ya, eğer istemezsem?”
(Aytmatov 2008h: 419).

Şimdiki zaman çekiminde olumlu yapının *-lp*, olumsuz yapının *-BAy/-BOy* ekiyle kurulmasından dolayı bir asimetri söz konusu olsa da *bar-* ve *kel-* fiillerinin çekiminde olumlu ve olumsuz yapılar simetrik. Bu fiillerin şimdiki zaman çekimi başka fiillerde olduğu gibi *-lp cat-* değil, *-Acat-* yapısıyla verilmektedir. Her iki fiilin simetrik olumsuzu ise dar bir alanda kullanılmaktadır.

- 13) a. *Bizdin cayga bir atçan kele catat*
“Bizim tarafa bir atlı geliyor.”
(Aytmatov 2008h: 485).
- b. *Anday uçur azırınça kel-bey catat*
“Öyle bir fırsat şimdilik gelmiyor (yok).”
(Aytmatov 2008f: 81).

Olumlu şekillerde tek biçim yerleşirken olumsuzlukta kullanılan morfepler çeşitlenmektedir. Birçok Türk dilinde olduğu gibi Kırgızcada da fiil çekimindeki farklılaşmanın olumsuz yapılarda ortaya çıktığı görülmektedir. Başka bir deyişle, dil değişimi (language change) olumlu yapılarda yalnızca semantik gelişim ser-

gilerken olumsuz yapılarda biçimsel değişim de söz konusudur. Olumlu bir dil bilgisel yapı ne kadar çok anlam zenginliğine sahipse olumsuzu da buna uygun olarak morfem çeşitliliği sergilemektedir. Olumsuz yapıların olumlu yapılara göre daha fazla morfolojik çeşitlilik göstermesi olumluluğun işaretli olmasıyla ilgilidir.

3.2.Sıfat-fiil Ekli Olumsuzluk

Cok ve *emes* sözcükleriyle yapılmaktadır. Bu tip yapılarda sıfat-fiil ekleri zaman eki işlevi kazanacak biçimde dil bilgiselleşmiştir. Temelde isim çekimine ait olan bu yapılar bazen *-mA* ile kurulan simetrik olumsuz yapının yerini almakta (6c) bazen de simetrik olumsuzlukta (14b) kullanıma girmektedir. Bu sözcüklerden olan *cok* genel geçmiş zaman (calpı ötkön çak), *emes* ise genel geçmiş zaman ve sürekli geçmiş zaman (adat ötkön çak) çekimlerinde kullanılmaktadır (Abduvaliyev 2008: 148).

Sıfat-fiillerle kurulan olumsuzluk iki şekilde görülmektedir: 1) kişi ekleriyle, 2) iyelik ekleriyle. Kişi ekleriyle kurulan olumsuzlukta iki paradigma ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri *cok* “yok”, diğeri *emes* “değil” sözcüğü ile yapılmaktadır. *Cok* ile kurulan olumsuzluk yalnızca görülen geçmiş zamana (6c) (aykırı ötkön çak) özgüken *emes* daha geniş bir kullanım alanına sahiptir.

- 14) a. *İşenip algam*
“Güvenip aldım.”
(Aytmatov 2008c: 260).
- b. *Tört at tandap catkanda seni bekerinen al-gan emesmin*
“Dört atı seçerken seni boşuna (yanıma) almadım.”
(Aytmatov 2008c: 260).
- 15) a. *Sultanmurat at sarayga cönösö da bolmok*
“Sultanmurat ahıra gitse de olurdu.”
(Aytmatov 2008c: 225).
- b. *Antpese da bol-mok emes*
“Öyle yapmasa da olmazdı.”
(Aytmatov 2008c: 201).
- 16) a. *Al turgay ayıldagı balbandar menen bel küröşkö da çıkçu*
“Bu bir tarafa, köydeki pehlivanlarla kuşak güreşi de yapardı.”
(Aytmatov 2008g: 225).

- b. *Akılga sıybagan oylor başıman çık-çu emes*
“Akılalmaz fikirler aklımdan çıkmazdı.”

(Aytmatov 2008g: 229).

İyelik ekleriyle kurulan olumsuzluk görülen uzak geçmiş zaman (calpı aykırı ötkön çak) ve istek kipine (kaaloo ıngay) özgüdür. Komşu Türk yazı dillerinde de (Özbekçe, Uygurca vb.) görülen bu kullanım sıfat-fiil ekine iyelik ekinin gelmesiyle ortaya çıkmaktadır.

- 17) a. *Azır da oşol niyetimden kayt-kan-ım cok*
“Hâlâ o niyetimden vazgeçemedim.”

(Aytmatov 2008i: 448).

- b. *Oşon üçün katın al-gı-m cok deyt Petruha*
“O yüzden evlenmek istemiyorum, diyor Petruha.”

(Aytmatov 2008f: 139).

17a’daki kullanım anlamca *-gan cok-* yapısıyla (6c) benzer özelliklere sahiptir. Olumlu şekli görülen geçmiş zaman ekiyle (*-DI*) yapılmakta ve bir tür asimetrik olumsuzluk özelliği göstermektedir.

İyelik ekleriyle kurulan olumsuzluk Türk dillerinin çoğunda asimetrik niteliktedir. Bu yapının simetrik karşılığının *bar* “var” sözcüğüyle kurulması beklense de olumlu şekil çoğu Türk dilinde olduğu gibi Kırgızcada da kullanımdan düşme eğilimindedir. *Bar* sözcüğüyle kurulan olumlu şekline seyrek rastlanan Kırgızca istek kipi bu açıdan örnek oluşturmaktadır.

- 18) *Kee biriñer azırınça mektepti koyo turgula dep ayt-kı-m bar*
“Bazılarınız şimdilik okulu bırakın.” demek istiyorum.

(Aytmatov 2008c: 193).

Dünya dillerini kapsayan ayrıntılı çalışmasında Greenberg (1966: 50), olumsuzluğun her zaman açıkça ifade edilmesine karşılık olumlu ifadenin çoğu zaman bundan mahrum olduğunu vurgulamaktadır. Olumsuz zaman çekimlerinde *yok* sözcüğünün kullanıldığı Türk dillerinde *var* sözcüğüyle kurulmuş olan eşdeğer olumlu cümlelerin çoğunlukla kullanımdan düşmesi bu durumu örneklemektedir.

Dil bilimsel açıdan olumsuz morfemlerin her zaman simetrik ya da asimetrik olumlu karşılıkları bulunduğu hâlde olumlu morfemlerin olumsuz karşılıkları işlevliklerini yitirme eğilimindedir. Örneğin *-UUda* (*-oodo/-öödö; -uuda/ -üüdö*) ekiyle verilen basit şimdiki zaman (cönököy uçur çak) çekiminin *-BA/-BO* ile

kurulan olumsuzunun (*alboodomun* “almamaktayım”, *içpöödömün* “içmemekteyim” *ötpöödö* “geçmemekte”) işlek olmaması (Kasapoğlu Çengel 2005: 224) da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Sonuç

Türk dillerinde standart olumsuzluk genel olarak *-MA* ekiyle sağlanır. Fakat standart olumsuzluğun kuruluşunda zaman veya kip ekine getirilen *-MA* morfemi her zaman olumlu cümledeki anlamı tam olarak olumsuzlamamaktadır. Dil bilgisi yapılarında kullanılan semantik bir unsur olan olumsuzluk, doğası gereği çeşitlenme eğilimi sergilediği için ortaya çıkan yeni anlamları karşılamak amacıyla mevcut olumsuzluk ekinden başka olumsuzluk sözcüklerine (*yok, emes, değil*) de başvurulmaktadır. Bu açıdan, *yok* (*yuk, cok, jok, çok*) sözcüğünün Türk dillerinde alternatif olumsuzluk için ortak unsur olduğu, *değil* (*dääl*) sözcüğünün Oğuz grubuyla özdeşleştiği, *emes* sözcüğünün ise Sibirya, Kıpçak ve Karluk sahalarında yerleşmiş olduğu gözlemlenmektedir. Kırgızca standart olumsuzluğun kuruluşunda *-BA/-BO* morfeminin yanı sıra *cok* ve *emes* sözcüklerinin kullanılması bu dilin tarihsel olarak Sibirya grubuyla, bölgesel olarak da Kıpçak ve Karluk grubuyla olan bağlantısını yansıtmaktadır.

Kırgızcada standart olumsuzluk, temelde isim ve fiil karakterli olmak üzere iki farklı çekim özelliği sergilemektedir. İsim karakterli standart olumsuzluk ise kendi içinde iyelik ekli ve kişi ekli olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun dışında zarf-fiil ekleriyle kurulan zaman çekimleri de olumlu ve olumsuz yapılarda farklılaşabilmektedir. Görülen geçmiş zaman için olumlu çekimde *-DI* ekini kullanan Kırgızcanın olumsuz çekimde *-GAN* ekine başvurması ya da şimdiki zaman çekiminin olumlu yapısı *-(I)p cat* yapısıyla kurulurken olumlu yapıda *-BAy cat* yapısının tercih edilmesi bu durumu örneklemektedir. Söz konusu çeşitlilik Kırgızca fiil çekim sistemini homojen bir görüntüden uzaklaştırmakta ve zamanla asimetric yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Standart olumsuzluk, olumlu fiil çekiminin şekilce olumsuzlanması ya da çeşitli işlevlerinin olumsuzlanması yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bu ikinci yol asimetric yapıları meydana getirmektedir. Bu bağlamda asimetric olumsuzluğun, olumlu ve olumsuz fiil çekimleri arasındaki anlamsal denkleğin zamanla kaybolması ya da hiç gelişmemesi ve bu durumda olumlu yapının farklı bir morfemle olumsuzlanması sonucu gerçekleştiği söylenebilir. Bu ifade tüm Türk dilleri için genellenebilir.

KAYNAKÇA

- Abduvaliyev, İbrahim. *Kırgız tilinin morfolojiyası*. Bişkek: Poligraf resurs, 2008.
- Abondolo, Daniel. *The Uralic Languages*. London / New York: Routledge, 1998.
- Ağca, Ferruh. *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2010.
- Akat Oruzbayeva, Bübüyna ve ark. *Azırkı kırgız adabiy tili*. Bişkek: Avrasya Press, 2009.
- Avrorin, Valentin A. "Nanayskiy yazık". *Yazıki narodov SSSR: Mongol'skiye, tunguso-man'çjurskiye i paleoziatskiye yazıki*. Ed. Petr Y. Skorik. Leningrad: Nauka, 1968: 129-148.
- Aytmatov, Çıngız. "Samançının colu". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 2*. Bişkek: Biyiktik, 2008a: 118-226.
- Aytmatov, Çıngız. "Ak keme". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 3*. Bişkek: Biyiktik, 2008b: 17-167.
- Aytmatov, Çıngız. "Erte cazdagı turnalar". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 3*. Bişkek: Biyiktik, 2008c: 167-280.
- Aytmatov, Çıngız. "Deniz boyloy cortkon Ala-Döböt". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 3*. Bişkek: Biyiktik, 2008d: 304-404.
- Aytmatov, Çıngız. "Fudziyamada kadır tün". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 3*. Bişkek: Biyiktik, 2008e: 404-470.
- Aytmatov, Çıngız. "Kıyamat". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 5*. Bişkek: Biyiktik, 2008f: 5-404.
- Aytmatov, Çıngız. "Kassandra tamgası". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 6*. Bişkek: Biyiktik, 2008g: 5-279.
- Aytmatov, Çıngız. "Toolor kulaganda". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 6*. Bişkek: Biyiktik, 2008h: 286-523.
- Aytmatov, Çıngız. "Askada kalgan ançının ıyı". *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı 7*. Bişkek: Biyiktik, 2008i: 5-457.
- Başdaş, Cahit. "Türkmen Türkçesinde Olumsuzluk ve Yokluk". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 37. (2015): 61-72.
- Capar, Abdikul. *Sintaksişeskiy stroy kırgızskogo yazıka 1*. Bişkek: Mektep, 1992.
- Çürük, Selcen M. "Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 7. 2 (2010): 57-72.

- 📖 Dryer, Matthew. "Universal of Negative Position". *Studies in Syntactic Typology*. Ed. Michael Hammond, Edith Moravcsik ve Jessica Wirth. Amsterdam: John Benjamins, 1988: 93-124.
- 📖 Eckmann, János. *Çağatayca El Kitabı*. Çev. Günay Karaağaç. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1988.
- 📖 Ercilasun, Ahmet B. ve ark. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil-Basit Çekim*. Ankara: TDK, 2006.
- 📖 Greenberg, Joseph H. *Language Universals*. The Hague: Mouton, 166.
- 📖 Hirik, Erkan. "Anlam Değiştirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki -mA". *Karadeniz Araştırmaları* 44. (2015): 167-185.
- 📖 İlhan, Nadir. "Türkçede Olumsuzluk". *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*. (2005): 271-279.
- 📖 Janhunen, Juha. *The Mongolic Languages*. London/New York: Routledge, 2003.
- 📖 Kambaraliyeva, Uulkan C. *Kırgız tili: Ereceler cana könügüülör*. Bişkek, 2013.
- 📖 Karasoy, Yakup. "Türkçede -ma (-me) Ekinin Yeri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 16. (2004): 1-14.
- 📖 Karlsson, Fred. *Finnish Grammar: An Essential Grammar*. London / New York: Routledge, 1999.
- 📖 Kasapoğlu Çengel, Hülya. *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ, 2005.
- 📖 Kудaybergenov, Sarıbay. *Kırgız adabiy tilinin grammatikası: Fonetika cana morfologiya*. Frunze: İlim, 1980.
- 📖 Levitskaya, Liya S. *İstoriçeskaya morfologiya çuvaşskogo yazıka*. Moskva: Nauka, 1976.
- 📖 Miestamo, Matti. "Symmetric and Asymmetric Standard Negation". *The World Atlas of Language Structures*. Ed. Martin Haspelmath ve ark. Oxford: Oxford University Press, 2005a: 458-461.
- 📖 Miestamo, Matti. *Standard Negation: The Negation of Declarative Verbal Main Clauses in a Typological Perspective*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2005b.
- 📖 Miestamo, Matti, Anne Tamm, ve Beáta Wagner-Nagy (Ed.). *Negation in Uralic Languages*. Amsterdam: John Benjamins, 2015.
- 📖 Nedjalkov, Igor. *Evenki*. London / New York: Routledge, 1997.
- 📖 Oruzbayeva, Bübüyna ve ark. *Azırkı kırgız adabiy tili*. Bişkek: Avrasya Press, 2009.

- 📖 Özmen, Mehmet. "Türkçe'de Değil Kelimesi ve Kullanımları". *TDAY Belleten*. (1995): 315-368.
- 📖 Payne, John R. "Negation". *Language Typology and Syntactic Description. Vol. I. Clause Structure*. Ed. Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press. (1985): 197-242.
- 📖 Tekin, Talat. "On the Origin of Turkic Negative Suffix (-mA-)" . *Acta Orientalia Hungarica* 43. 1 (1989): 81-86.
- 📖 Tekin, Talat. *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University, 1968.